

Мырзажанова Г.Б.

КЫРГЫЗ ТИЛИНИН МАМЛЕКЕТТИК ТИЛ КАТАРЫ МААНИЛҮҮЛҮГҮ ЖАНА АНЫ БӨТӨН ТИЛ КАТАРЫ ОКУТУУНУН ЫКМАЛАРЫНДА ТЕКСТ МЕНЕН ИШТӨӨНҮН НАТЫЙЖАЛУУЛУГУ

Мырзажанова Г.Б.

ЗНАЧИМОСТЬ КЫРГЫЗСКОГО ЯЗЫКА КАК ГОСУДАРСТВЕННОГО И ЭФФЕКТИВНОСТЬ РАБОТЫ НАД ТЕКСТОМ В МЕТОДИКЕ ПРЕПОДАВАНИЯ КЫРГЫЗСКОГО ЯЗЫКА КАК ИНОСТРАННОГО

G.B. Myrzazhanova

THE IMPORTANCE OF THE KYRGYZ LANGUAGE AS THE STATE LANGUAGE AND EFFICIENCY OF THE WORK ON THE TEXT IN THE TEACHING METHODS OF THE KYRGYZ LANGUAGE AS THE FOREIGN ONE

УДК:811.512+372.881.11

Макалада кыргыз тилинин мамлекеттик тил катары бүгүнкү күндөгү орду, аны колдонуудагы, өнүктүрүүдөгү көйгөйлөр жана кыргыз тилин бөтөн тил катары окутуудагы ыкмалардын бири текст менен иштөөнүн ыкмаларынын түрлөрүн колдонуу жолдору берилет.

Негизги сөздөр: мамлекеттик тил, тилди өнүктүрүү, тилдеги көйгөйлөр, усулдар, тилди үйрөтүү, текст боюнча тапшырмалар, тексти окуп түшүнүү, интенсивдүү окуу, экстенсивдүү окуу, сүйлөө кеби, көнүгүүлөр.

В статье рассматривается роль кыргызского языка как государственного, проблемы ее употребления и развития, а также методы преподавания кыргызского языка как иностранного и виды работы над текстом.

Ключевые слова: государственный язык, развитие языка, проблемы в языке, методы, изучение языка, задания по тексту, чтение и понимание текста, интенсивное чтение, экстенсивное чтение, разговорный речь, упражнения.

This article gives an analysis of the current place of Kyrgyz as state language, problems of its use and development as well as of the text as one of the techniques of teaching Kyrgyz as a foreign language.

Key words: state language, development of the language, problems of the language, methods, language learning, text tasks, reading and understanding of the text, intensive reading, extensive reading, informal speech, exercises.

Ар бир улуттун ким экендигин айырмалаган негизи белгилердин бири – анын тили. Эгерде улут өзүнчө мамлекет болуп турса, анда ошол мамлекетти сөзсүз эң биринчи анын тили менен гана таанууга болсо, ал- эң чоң бакыт. Чындыгында, мындай бакыт ар бир эле улутка туш келип, өз алдынча мамлекеттердин катарынан орун алып, алар менен алака түзүп, дүйнөгө желегин желбирете албады. Мына ошол мамлекеттүүлүк деген атты алып, мамлекеттик тили-кыргыз тили деген мыйзамды алгандан бери көп жылдын жүзү болду. Бул статуска ээ болгондон бери анын абалы кандай? Өзүнүн мамлекетинде жашаган кыргыз улутундагылар кыргыз тилин билбесе, кыргыз коомунан артта калгандык болуп

саналат. Бир кезде орус тилин чанып, француз тилинде сүйлөөнү маданияттуулук катары санаган орус элинин эң каймактуу катмарлары деле толук кандуу француз болуп калган жок. Анын сынарындай, кыргыз тилин канчалык чансак деле баары бир биздин каныбыздагы, физиономиябыздагы өзгөчөлүк аны өзгөртүүгө мүмкүндүк бербейт.

Кыргыз мамлекетинин мамлекеттик тили болуп келген кыргыз тили бүгүнкү күндө мамлекеттик колдоолорго ээ болуп жылыштар болуп жатат. Бирок буга чейин мыйзам кабыл алган күндөрдө анча жайыла албады.

Албетте, тилди барктабаса, тил жоюлушу мүмкүн. Азыркы күндө маданиятты, каада салтты, адабиятты мектеп окуучуларынын арасында өстүрүүгө аракеттер көрүлүп жактандыгын “Манас” жаштар коому тарабынан колдоо таап уюштурулуп жаткан “Манастаануу”, “Кыргызтаануу” ж.б. теле берүүлөр айгинелеп жатат. Бирок бул дагы өтө аз. Мындан дагы басымдуу көптөгөн иштер жасалыш керек. Бул эң туура багыт себеби, социология илиминин иликтөөсү боюнча миллионго жеткен элдин 30% дай жаштары улуттук тилде сүйлөбөсө, ал элдин келечеги жоголору белгилүү болгон.

Тилди мындай жоголуудан сактап калса болот. Эң негизги тилдин бир учурда, биротоло жоголуп кетишине тийгизген төмөнкүдөй себептер бар. Алар: табигый кырсык жана оору, согуш, колониялык саясат.

Кандай болгон күндө да бул сыяктуу себептер кыргыз мамлекетине таасирин тийгизбейсин. Эң негизгиси мамлекетти, улутту сактап калалы десек анын тилин, маданиятын өстүрүү керек. Казак элинин президенти Н.Назарбаев айткандай: “Дүйнөдө ааламдашуу жүрүп жатат, андан казак, казак бойдон чыгыш үчүн анын тилин, маданиятын сактоо керек” дегендей улут калсын десек, анын тилин сактап калыш маанилүү экендигин бүгүнкү ар бир кыргыз жеринде жашап жаткан инсан ойлонсо... .

Биз өзүбүз кыргыз тилин урматтап, сактап, башка элдерге да жогорку денгээлде жеткиришибиз керек. Албетте, мунун өзү барып-келип эле

кыргыз тилин үйрөнүү маселесине келип такалат. Чындыгында, кыргыз тили азыркы турмуш көрсөтүп тургандай, өз маанисине жетпей, керектөөчү чөйрөнү канааттандырбай жатат. Бул проблеманы кантип оңунан чечүүгө болот? Канткенде кыргыз тилине болгон сүйүү пайда болот? Кыргыз тилин окутуунун кандай гана методдору менен концепцияларын иштеп чыкпайлы, барып-келип эле жакшы сүйлөөгө көнүктүрүү ишине кез келбиз. Ал эми жакшы сүйлөөнү үйрөтүү маселеси чечпейт. Тилди үйрөнөм деген адамга эч кандай татаалдык да, кыйынчылык да болбойт. Муну бүгүнкү күндө кыргыз жерине келип жаткан чет элдик жарандар 5-6 айдын ичинде эле үйрөнүп көрсөтүп жатышат. Ошондуктан тилди үйрөтүүгө сөзсүз түрдө эле мыкты методика, укмуш окуу куралдарынын зарылдыгы деле жок. Эң негизгиси ошол тилдин элине-жерине болгон сый-урмат керек. Ал үчүн тилди үйрөнүүчү инсан тилдин коомдогу ордун, турмуштагы кадыр-баркын билиши керек, ошол эле учурда элдин тилге болгон кызыгуусу өркүндөшү керек. Себеби, улутту улут катары таанып- билбесен, анын тилин үйрөнүү мүмкүн эмес. Тил байлыгы ошол элдин тарыхында, каада-салтында, маданиятында жана адабиятында; тилди өздөштүрөм дегендер ушуларга кызыгышы керек деп айтар элем.

Ошол үчүн эне тил боюнча өтүлгөн ар бир сабак тил жөнүндөгү кызыктуу тарыхтар, уламыштар, аңгемелер, макал-лакаптар менен коштолушу керек. Демек, булар кыргыз тилинде сүйлөгөн улут, эл жөнүндө маалымат алуу, кепке, сүйлөөгө үйрөнүү, студенттердин дүйнөтаанымын, тилдин грамматикасын өздөштүрүүдө негизги каражат болуп эсептелет. Ошондуктан, ар кандай жанрдагы текст аркылуу тилди үйрөтүү талапка ылайык. Кыргыз элин кыргыз кылып тааныткан, көрүнүш-белгилерди дал ошол турушунда окутуу кыйла татаал, айрым учурда аларды түздөн-түз сабакка байланыштыруу абдан кыйын. Аларды түз көчүрүп өзгөртпөй, кыргыз тили сабагында колдонсо, башка предметке айланып кетиши мүмкүн. Бул жагынан алганда, кыргыз тилин үйрөтүүдө теориялык маселелер өз деңгээлине жетсе да, элдик педагогиканын деңгээлине жетпейт. Кыргыз тилин үйрөтүүдө кыргыз элинин каада-салты, үрп-адаты, көркөм чыгармалары менен тааныштырып, аларды өз орду менен максаттуу жана милдеттүү түрдө колдонуу керек.

Кыргыз тилин үйрөтүүдөгү бирден-бир каражат текст болуп эсептелет. Ошондуктан, текст аркылуу тилди үйрөтүү талапка ылайык. Бири-бири менен байланышпаган көнүгүү менен иштегенден көрө, мазмундук бүтүндүккө ээ болгон чыгармалардын үзүндүлөрүн, көркөм тексттерди үйрөтүү алда канча эффективдүү. Текстти туура тандоо жана пайдалануу тилди үйрөнүү ишинде негиз болуп эсептелет. Текст тандап алынган темага ылайык келүүгө, маалыматтары актуалдуу болуп,

жалпыга жеткиликтүү болуу керек. Тексттеги маалыматтын жыштуулугу студенттердин кругозорунун, интеллектинин өнүгүшүнө таасирин тийгизиши зарыл. Текст усулдук максаттан алганда коммуникативдик мүнөздү алып жүрөт. Ошондуктан тексттин милдеттери биринчиден студенттин сөз байлыгын өстүрсө, экинчиден пикир алууну, сүйлөшүүнү алып барууга жөндөмдүүлүгүн арттырат.

Тандалган текст логикалык жактан маанилүү болуп, тилдик каражаттары жеткиликтүү болгондон кийин, тексти окууда кыргыз тилинин тыбыштык системасына же болбосо орфографиясы менен орфоэпиясына көңүл бөлүнөт. Текстте өз алдынча иштөө мүмкүнчүлүгү болгондуктан, тилди үйрөнүүнүн деңгээли ишке ашырылат. Текст менен иштөөдө студенттин сөз байлыгы гана артпастан, сабаттуулугу да өсөт. Бул учурда студент текстти окуп, которуу менен гана чектелбейт. Алгач кыргыз тилинин тыбыштык системасынын өзгөчөлүгүнө ылайык окуу техникасын өздөштүрүү керек. Андан кийин гана текстин маанисин жоготпой которууда кыргыз элинин маданиятына, салтына байланыштуу сөздөрдү жана сөз айкаштарына көңүл буруу керек.

Текстти жөн эле окубастан, түшүнүп окуш керек. Окуу үчүн алынган текст студенттерге түшүнүктүү болуп, чоочун болбоого тийиш.

Текст менен иштөөдө эки жол негизги болуп эсептелинет.

1. Интенсивдүү окуу жолунда тил каражаты, сүйлөм, грамматикалык структура ишке ашырылат.
2. Экстенсивдүү окуу жолунда эстетикалык жана рухий ырахат тартуулоо ишке ашырылат.

Интенсивдүү окууда текст терең өздөштүрүлөт, тексттин негизинде грамматика, анын мазмуну талдоого алынып, жазуу иштери да берилет. Грамматика боюнча иштөөдө тексттеги материалдан алыс кетпей, тексттин ичинен эле алууга болот. Мисалы, тексттен зат атоочтун көптүк мүчөлөрү катышкан сөздөрдү таап, алардын жасалуу жолдорунун айырмачылыгын ажырата билүү ж.б.у.с. грамматикага байланыштуу суроолорду ишке ашыра болот.

Экстенсивдүү окууда текст боюнча дилбаян, баяндама жазууга тийиш. Мында текст студенттердин кыргыз тилин билүү деңгээлдерине жараша болуп (баштоочу топторго жана улантуучу топторуна байланыштуу), тексттер бири-бирине окшошпой, окуучу мүмкүн болушунча ар кыл тексттен ар кандай маалымат алууга тийиш.

Текст менен иштөөдө окуп түшүнүү, угуп түшүнүү ыкмасында алгач текстке байланыштуу суроолор түзүлүп, ага жооп берүү, текст боюнча түзүлгөн сүйлөмдөрдү толуктоо, тексттен алынган жаңы сөздөрдүн тегерегинде сүйлөм түзүү, текст боюнча берилген маалыматтардын туура жана туура эместигин тактоо жүргүзүлөт. Түшүнүксүз сөздөр боюнча сөздүк жазуу, класстерди түзүү иши

ишке ашырылат.

Анда:

1. Суроолор боюнча сөздөрдү жазуу, кайра окуу;

2. Ал сөздөрдү тактага жазуу;

3. Алардын эң маанилүүсүн гана калтыруу.

1. Текст алдындагы тапшырма боюнча К.Курмановдун өмүр жолу жөнүндөгү текстке багытталган суроолор берилет. Мисалы: окумуштуу дегенде оюңарга эмнелер келет? Жазылган сөздөр сапаты боюнча: акылдуу, билимдүү, маданияттуу, эмгекти сүйгөн, көп окуган, көптү билген, жөндөмдүү ж.б. иштери боюнча: мыкты юрист, жөндөмдүү кесипкөй, эмгек сиңирген юрист ж.б. Бул сөздөр менен студенттер өздөрү жаңы сөз айкашын жана сүйлөмдөрдү түзүшөт. Жыйынтыгында жогорудагы сөздөр менен сүйлөмдөр түзүлөт. Мисалы, К.Курманов билимдүү, эмгекти жаш кезинен сүйгөн жана юридика илимине эмгек сиңирген юрист. ж.б. ушул сыяктуу сүйлөмдөрдүн тизмеги.

2. Текст атайын мыкты окуган студенттердин же окутуучунун жардамы менен окутулуп, түшүнүксүз, жаңы сөздөрдү таап, аларды тактага жазып, маанилерин тактап сөздүк жазылат.

3. Текст окулгандан кийин, студенттерди окуп түшүнүү же угуп түшүнүү ыкмасы боюнча тапшырмаларды аткартса болот. Тактап айтканда, текст боюнча тесттик тапшырмалар же суроолор ар кандай жазуу көнүгүү иштерин жүргүзүү.

4. Тексттин маанилүү же 2-3 бөлүгүн окуп түшүнгөндөн кийин күндөлүк түзсө болот. Анда тексттеги жаккан текст үзүндүсү менен иштөөгө болот. Күндөлүк ичине тексттен алынган кыска, орчундуу сөздөр, сөз айкаштар сүйлөмдөр жазылат. Жазып бүткөндөн кийин “Синквейн” түзсө да болот.

5. Тексттен кийинки тапшырмаларга ошондой эле тексттин ичинен тексттин негизги идеясын билдирген абзацты жана кайсы абзацындагы негизги ой берилген сүйлөмдү табуу, тексттин мазмуну боюнча суроолорду берүү, текст боюнча кошумча ойлорду толуктоо, бири-бирине суроо жоопторду берүүнү уюштуруу керек. Ушул эле тапшырмага удаа тексттин абзацтарына тема коюп, тексттин кыскача мазмунун студенттерге кайра айтуу мүмүнчүлүгүн берсе, текст боюнча түшүнүк алып, кайра анын мазмунун өз түшүнүгү менен

берүүгө жол ачылат.

6. Текстте жогорудагыдай ыкмалар иштелип бүткөндөн кийин, К.Курманов жөнүндө толук түшүнүк алган соң, жазуу иштеринин бири баяндама жазууга болот.

Тексттин усулдук максатка ылайыктуулугунда, натыйжалуулугунда тексттин өзүнүн мүнөздүү өзгөчөлүгү гана роль ойнобостон, жогорудагыдай тексттин алдындагы жана андан кийинки көнүгүүлөр менен ишке ашышында турат.

Студенттер текст менен иштөө процессинде анын түзүлүшүнө, идеялык, тематикалык табиятына берейин деген оюн талдоого, синтездөөгө үйрөнүшөт. Андагы турмуштук фактыларга өз мамилесин билдиришет. Ошентип, студенттердин сөз байлыгы өсүү менен, сүйлөө маданияты калыптанат.

Текст менен иштөөнүн негизги максаты студенттин сүйлөө кебин өстүрүү, ой жүгүртүүсүн өркүндөтүп, орфографиялык сабаттуулукка жеткирүү болуп эсептелет.

Мындан тышкары, кыргыз тилин көрүү каражаттары (фильмдер, слайддар) аркылуу үйрөнүүнү ишке ашырууда бүгүнкү күндөгү компьютердик техника да эң чоң жардам болот. Ошону менен бирге эң негизгиси студенттин окуу жөндөмдүүлүгүн издеп таба алган, жан дүйнөнү өздөштүрө билген чебер психолог болуш керек.

Кыскасы, тил-кыймылдуу, бир орунда тура бербеген кубулуш. Ал дайыма жандуу болгондуктан, өсүп-өнүп турат. Ошондуктан, тилди келечек муундарга таза бойдон өткөрүп берүү жана тилди үйрөтүү үчүн кызыгууну арттырууда ар кандай ыкмаларды ойлоп таап, аны колдоно билип, иш жүзүнө ашырышыбыз керек.

Адабияттар:

1. Биялиев К. Кыргыз тили окуу китептерин түзүү б-ча айрым маселелер. Кыргыз тили жана адабияты: окутуунун инновациялык технологиялары. Бишкек, 2013 №2,
2. Култаева Ү. Кыргыз тилин бөтөн тил катары окутуунун методикасы. Бишкек, 2003
3. Мамбетсадыкова А. Кыргыз тили бөтөн тил катары окутууда текст – сөз өстүрүүнүн каражаты. Билим жана тарбия Бишкек, 2005 №1-2.
4. Чыманов Ж. Эне тиди окутууда өркүндөтүүнүн жолдору. Билим жана тарбия. Б., 2005 №1-2.

Рецензент: к.филол.н., доцент Көлбаева М.К.